

ЗА ПОЛИТИЧЕСКАТА КОРЕКТНОСТ НА УЧЕБНИЦИТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА ЧУЖДЕНЦИ ПРЕЗ СОЦИАЛИЗМА

Андреана Ефтимова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Текстът разглежда влиянието на социалния контекст върху езика и мисленето, както и обратната взаимовръзка. Предлага се анализ на идеологическата картина на света в един учебник по български език като чужд от 80-те години на миналия век, който помага да се осъзнае ролята и значимостта на социалния контекст в езиковото обучение, тъй като усвояването на езика изисква познаването на социалната среда и политически коректното за периода езиково поведение, което тя налага.

Keywords: social context, second learning education, textbook for foreigners, political correctness of Bulgarian worldview, Socialism

Преди двадесет години стана ясно, че преподаването на българския език като чужд се нуждае от обновяване най-вече защото картината на българското, която се предлагаше на чужденеца, престана да бъде идеологически и реално актуална. Това беше безспорно и всеобщо заключение, но не се появиха задълбочени изследвания върху това, какъв свят се е предлагал на чужденеца в курсовете по български език.

Социалният контекст и езикът

Заради повдигането на този въпрос се актуализират дискусиите за връзката между езика и мисленето, между езика и обществото, в които се обсъжда хипотезата, че езиковите употреби могат да контролират и дори да променят човешкото мислене и поведение. Е. Андрюс се позовава на две теории, които настояват на определящата роля на езика по отношение на мисленето – (1) антропологичната лингвистична теория на Сапир-Уорф, според която всеки език създава решетка на реалността, която налага някои ограничения върху възприятията на говорещия по отношение на тази реалност; и (2) семиотичната теория на Ч. Пърс, според която езикът е възприеман като една от потенциалните знакови системи, която организира възприятието на света около нас¹⁾.

Вярата в силната връзка между езика и мисленето води до опитите да се утвърди политически коректният език за определен период от социалното развитие, за да се променят възприятията на някои речеви общности и за да се промени социалният ред.

От друга страна, социалната и културната среда влияят върху изграждането на езиковата и културната грамотност, които оформят личностната и груповата идентичност на човека. Твърдението на К. Гиърц, че „човекът е животно, оплело се в мрежи от значения, които то само е изплело...“⁽²⁾, насочва към безкрайното производство на социални и културни взаимоотношения и значения, което пък изисква както именуването на тези значения, така и спазването на тези наименования. Както пише Е. Бенвенист „езикът е задължителният инструмент за описване, концептуализиране и тълкуване на природата и човешкия опит, т.е. на съединението от природа и опит, което се нарича общество“⁽³⁾.

Именно в моментите на криза и резки обществени сътресения се акумулират най-много нови думи и изрази, обслужващи политически коректното говорене в съответния период (като примери в научната литература се посочват крушението на германския Райх и победата на китайската революция, които създават нов политически коректен речник). Нормално е социалистическата идеология да въведе в езика набор от номинации, които да налага по различни пътища на носителите на езика като роден. Чужденецът пък трябва да познава тези номинации, за да навлезе по-дълбоко в социокултурната ситуация в България през този период, за да разбира посланията в публичния дискурс.

Очевидно е, че по тази причина всеки учебник вплита идеологически митове и образи в материала за усвояване на езика. По този начин изпълнява важната методическа задача – чужденецът да бъде запознат с политически коректната и действителната за времето си действителност в страната, т.е. дава лингвострановедска информация, без която практикуването на езика в реални условия не би било възможно. Това е напълно естествено и да се оценява като слабост, би било грешка. Би означавало да пренебрегнем обществената поръчка и влиянието на социалните условия върху учебните програми, курсове и помагала в чуждоезиковото и родноезиковото обучение. Анализът на идеологическата мрежа в учебника по-скоро помага да осъзнаем **ролята и важността на социалния контекст в езиковото обучение**, тъй като усвояването на езика изисква познаването на правилата за езиковото поведение, на условията на социалната среда и общосподелимите изисквания и очаквания към това поведение и т.н. Затова е необходимост учебните програми да бъдат актуализирани съобразно с картината на света в езиковото съзнание на общуващите.

Статията предлага някои наблюдения върху тематичното и лексикалното съдържание на един основен курс по български език за чуждестранни студенти⁽⁴⁾. Анализът на повече учебници от този период би показал подобни резул-

тати заради цензурата, която контролира текстовете, представящи България и българите на чужденците. Една част от тези чужденци са смятани за потенциални идеологически врагове.

Картината на близкото минало се разкрива в няколко теми, дискутирани в учебника.

– **Култ към техниката, технологиите и модерния индустриален живот** – например студентите следват специалност инженерство, която им дава възможност да се реализират като активни участници в построяването на новия живот и която отразява култа към технологиите, машините, индустриализацията изобщо; Джим посещава металургичния комбинат „Л. Брежнев“ (с. 265) – български завод с автоматични цехове, който е най-големият на Балканския полуостров, построен след 9 септември 1944 (с. 266); обсъжда се интензивното строителство на сгради, язовири, заводи („ние трябва да построим заводи“ – с. 445), както и електрификацията изобщо и на българското село (с. 266, 270, 337), автоматизацията и механизацията (с. 270 – 271, 337); отделен е специален текст „Посещение в завода“ (с. 271); набляга се на модернизацията на селото – урокът „На село“ (с. 449 – 450).

– **Национализъм** – в избора на имена на героите в текстовете (Чавдар, Асен, Боян) – имена на хайдуты и царе; Яна е основната героиня, а в края на учебника се предлага народната песен „Балканджи Йово“ отново с главна героиня Яна (с. 501); в избора на хотели с ресторанти на „Балкантурист“; акцент върху патриархалността – щом влезе бащата, децата утихват в „Семейството на Яна“ (с. 338); прослава на богатството и красотата на България – богата на руди (с. 421); тракторите са родно производство – „Булгар“ (с. 450); текстовете за българското село.

– **Модата в интернационализма се проявява в избора на наименования на чужди националности** – вьетнамци, кубинци, ливанци, конгоанци, нигерийци, чилийци, монголци (никъде не се появява англичанин, американец, французин, дори Джим не е указано откъде е – с. 265); преподавателите са предимно по руски език, защото основната дестинация е Съветският съюз (с. 421), понякога ГДР, Чехословакия (с. 363); комбайните са съветски – „Нива“ (с. 450); Явор учи по десет руски думи на ден (с. 381); героите се разхождат по булевард „Руски“, до храма „Александър Невски“ (с. 311) и до Паметника на Съветската армия (с. 312); по Радио София *предават* хубава музика (очевидно е влиянието на руската конструкция – с. 174); специален текст се отделя за посещения в Съветския съюз – „Яна заминава за Москва“ (с. 414), Ленинград (с. 414); включена е информация за маршрута на дружбата (с. 423); говори се за летеца-космонавт Юрий Гагарин (с. 440); обсъждат се интернационални срещи в Клуба на дружбата (с. 270), както и визия за бъдещето – „Превозните средства“ (с. 430 – 431), където е употребена думата *космодроми*.

– **Преклонението пред фигурите и събитията на социализма** – в наименования на улици и сгради (бул. „Г. Димитров“, площад „Девети септември“, бул. „Ленин“); братът от провинцията иска да види Мавзолея на Георги Димитров (с. 141), паметника на Ленин; съобщават се само спортните успехи на българи и спортисти от братски страни (СССР, ЧССР, ГДР) (с. 252 – 256); споменават се металургичен комбинат „Л. Брежнев“ (с. 265), машиностроителен завод „Н. Й. Вапцаров“ (във втората част на учебника има урочна единица, посветена на поета (с. 551 – 562); ще запознават Джим с герой на социалистическия труд в селото (с. 450).

– **Организация на бита** – визията за студентската стая в общежитието (с. 67), която е малка, светла, топла и чиста, но няма и намек за лукс в синхрон със спартанското отношение към бита през социализма; студентската закуска, която е баничка и прясно мляко със захар, сипана от продавачката и измервана в лъжички; швепс, компот, купони за стола; мрежите за покупки и мрежа за багажа във влака (с. 422), гастронома; акцент върху разделението провинция – столица (с. 141); палене на лагерен огън и песни в урочната статия „Помниш ли миналото?“ (с. 330); покана за телефонен разговор в пощата (с. 423); бита и труда на селото (с. 449).

– **Култ към труда и новия живот** – „строяхме град на голо поле“ (с. 330) в урочната статия „Помниш ли миналото?“ (с. 330), идеали (с. 335); космически кораби (с. 429); визия за бъдещето – „Превозните средства“ (с. 430 – 431); летеца-космонавт Юрий Гагарин (с. 440).

– **Медии** – споменава се интересна статия от в. „Народна младеж“ (с. 336), в. „Работническо дело“ (252 – 256).

– **Грижа за човека** – лечението в „Пирогов“ и навсякъде е безплатно (с. 228); „На село“ (с. 450) – животът на човека на село е по-лесен.

– **Акцент върху развитието на културната дейност** – нов български филм с по-платоничното, „по-братското“ наименование „Обич“ (а не любов например); нов Дом на културата в Кремиковци (с. 270).

Лексикалните анахронизми се разделят на няколко групи:

– лексеми, които са излезли от активна употреба: кецове, служещ войник, трудя се (с. 332, 360), забава (с. 365), конфекция, ЦУМ, журнал, събрание (с. 400, 405, 414, 415), комбайнер (с. 457), естрадни песни (с. 200);

– лексеми, които вече не се употребяват в такова значение и са морално дискредитирани (архаизми): другар, другарка, бригада, милиция (с. 432), поликлиника, канцелария, кооператор (с. 457);

– лексеми на несъществуващи реалности (историзми) – магнетофон, касети, телеграма, седалгин, аналгин-хинин, комсомолско събрание (с. 257), Младежки дом (с. 257);

– изрази-клишета: науката за благото на хората (с. 445), мирното бъдеще на планетата (с. 445), мирен и щастлив живот (с. 447), материални и духовни

блага (с. 449), живота на съвременния български селянин (с. 449); на съвременно ниво (с. 450).

Картината на близкото минало в езиковото съзнание на българина

Подобна езикова картина на света представлява официозното желание за представяне на България и българите пред света. Дали такава езикова картина за българското е реалност в съзнанието не само на авторите на учебници, но и на носителите на езика, може да се провери в „Българските норми на словесни асоциации“ (1984) под редакцията на проф. Енчо Герганов. Някои от словесните стимули и асоциации в речника показват картина на света, близка до тази, изградена в учебника от същата година. Ето част от думите-стимули и някои от думите-реакции, които формират представата за отразената в езиковото съзнание на българина действителност:

– **вестник** – „Работническо дело“, „Поглед“, „Труд“, РЕП, газета, „Дело“, журнал, вестник „Народна младеж“, сведение, „Правда“, скучен, „Кооперативно село“, „Народен спорт“, „Народна армия“, „Село“, скука, „Комсомолска правда“, амбалаж, баничка, работнически, от шест стотинки, другар и др.;

– **гражданин** – селянин (колибар), на НРБ, на СССР, комунист, Ленин, Маяковски, социалистически, съветски, фукльо, човек с бомбе и др.;

– **другар** – приятел, добър, верен, враг, другарка, партиец, дружба, комунист, весел, колега, партиен, съратник, господин, ДКМС, клеветник, комсомолец, милиционер, пионерска организация, побратим, „Другарче“, събрание и др.;

– **Комсомол** – организация, партия, ДКМС, младеж, Димитровски, комсомолец, пионер, събрание, секретар, бригада, член, младост, ученик, книжка, Ленински, колектив, комсомолци, членски внос, БКП, любим, ОФ, УЧКОМ, Калина, наш Димитровски, чавдарче и др.;

– **партия** – БКП, народ, комунистическа, Комсомол, комунист, организация, народна, класа, КПСС, работническа, социалистическа, земеделска, БЗНС, Г. Димитров, пленум, червена, на труда, на работническата власт и др.;

– **площад** – голям, Червен, паметник, булевард, пл. „Девети септември“, Червения, „Ленин“, манифестация, „Славейков“, „Христо Ботев“, „Народно събрание“, „Александър Невски“, „Руски“ и др.;

– **победа** – голяма, 9. IX. 1944 г., велика, революция, СССР, социалистическа, социализъм, Червена армия и др.

– **работещ** – човек, работник, трудещ се, служащ, труд, завод, машина, двигател, стругар, труженик, строител, селянин, огняр, отруден човек, орач, сиромаш, трактор, тракторист и др.;

– **село** – град, селянин, образцово, безлюдно, спокойствие, тишина, вилна зона, баба и дядо, гъски, говеда, кокошки, щастие, щастливо и др.;

– **страна** – родина, държава, България, социалистическа, чужбина, Америка, Англия, Гърция, Италия, Либия, Румъния и др.;

– **студент** – беден, изпит, гладен, институт, сесия, София, общежитие, медицина, архитектура, аудитория, СУ, философ, ВИАС, ВИНС, ВИТИЗ, ВМЕИ, ВУЗ „К. Маркс“, география, инженер и др.;

– **събрание** – комсомолско, партийно, хора, заседание, скука, сбор, Народно, сбирка, доклад, Комсомол, дълго, конференция, профсъюзно, задължение, ужас, ОФ, отчетно, партия, БКП, докладчик, дрямка, партийен секретар и др.;

– **улица** – път, булевард, кална, „Георги Димитров“, „Раковски“, „Витоша“, „Г. С. Раковски“, „Кирил и Методий“, „Васил Левски“, „Девети септември“ и др.⁵⁾

Онова, което прави впечатление, е, че устойчивите лексикално-тематични полета от учебника се преповтарят и от думите-реакции в речника. Социално договорената представа за българското се потвърждава от речника и къде по-сполучливо, къде – не толкова, се влита в учебника по български език като чужд.

Ето защо при подготовката на учебни помагала по български език като чужд би следвало да се вземат предвид нормите на словесни асоциации в съответния период. Те биха ориентирали авторите в актуалните политически, културни, образователни тенденции. А периодът на преход, в който се намираше и се намира България, наложи драстични промени в езика, отразени в новия „Български асоциативен речник“ от 2003 г. Новите учебници „следят“ този драматичен езиков път, но доколко са успели, това ще покажат подобни бъдещи изследвания.

БЕЛЕЖКИ:

1. Вж. Andrews, E. Cultural Sensitivity and Political Correctness: The Linguistic Problem of Naming // *American Speech*, Vol. 71, No. 4 (Winter, 1996), pp. 392 – 393.
2. Geertz, C. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books, p. 5.
3. Бенвенист, Е. *Езикът и човекът*. София: Наука и изкуство, 1993, с. 100.
4. Антонова, Ю., Е. Кирякова, Т. Накова. *Български език. България и българите*, София, 1984.
5. Изборът на думите-реакции не е по реда на тяхната честотност, а според семантичната им близост с употребените лексеми в учебника, формиращи тематичните акценти на близкото минало в България.

ЛИТЕРАТУРА:

- Андрюс, Е. (1996). Andrews, E. Cultural Sensitivity and Political Correctness: *The Linguistic Problem of Naming* // *American Speech*, Vol. 71, No. 4 (Winter, 1996), pp. 389 – 404.
- Антонова, Ю., Кирякова, Е., Накова, Т. (1984). *Български език. България и българите*. София.
- Бенвенист, Е. (1993). *Езикът и човекът*. София: Наука и изкуство.

- Герганов, Е. и кол. (1984). *Българските норми на словесни асоциации*.
София.
- Гиърц (1973). Geertz, C. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*.
New York: Basic Books.

ABOUT POLITICAL CORRECTNESS IN TEXTBOOKS OF BULGARIAN FOR FOREIGNERS IN SOCIALISM

Abstract. The paper studies the interplay of social context on language and thought. There is an analysis of Bulgarian worldview during Socialism in an textbook of Bulgarian for foreigners from 80-s. This analysis helps us to realize the important role of social context in second learning education, because the language acquisition requires knowledge of social environment and political correctness in language behavior for this period.

Dr. Andreana Eftimova, Assoc. Prof.

Faculty of Journalism and Masscommunication
Department of Press Journalism and Book Publishing
University of Sofia
49, Moskovska Str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: aeftimova1971@abv.bg